

**Klima László – Türk Attila (szerk.), Párhuzamos
történetek: Interdiszciplináris őstörténeti konferencia a
PPKE Régészettudományi Intézetének szervezésében,
Budapest, 2020. november 11–13. Régészet**

PPKE Bölcsész- és Társadalomtudomány Kar Régészettudományi Intézet – Martin Opitz Kiadó – Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Kutatócsoport, Budapest, 2021. 245 l. (121–227)

A kötetben a magyar őstörténet régészeti kutatásának újabb eredményeiről négy tanulmányt olvashatunk. A tanulmányok Nyugat-Eurázsia (Nyugat-Szibéria és Kelet-Európa) régészetének kérdéseit, időben a neolitikumtól a magyar honfoglalásig terjedő időszakot tekintik át. A négy tanulmányból három összefoglaló jellegű (Vígh József: *A finnugor alapnyelvi korszak a régészet tükrében*, 121–145; Klima László: *Magyar nyomok a Volga-vidék régészetében*, 147–162; Türk Attila: *A korai magyar történelem régészeti kutatásainak aktuális eredményei és azok lehetséges nyelvészeti vonatkozásai*, 163–212), egy pedig szűkebb témára összpontosít (Klima László: *A magyar őstörténet hajnalán Nyugat-Szibériában*, 213–227).

A magyarországi kutatás régóta figyelemmel kísérte azoknak a területeknek a régészeti kutatását, amiket a magyar őstörténet helyszíneivel lehetett kapcsolatba hozni. Az érdeklődés középpontjában elsősorban az az időszak állt, amikor már önálló ősmagyar nyelvvel számolhatunk (amire általában ősmagyar népet is társítottak), ezen belül is a Kárpát-medencei honfoglaláshoz közel eső időszak, amikor már írott forrásokkal is rendelkezünk a magyarokról. A neolitikum azonban egy ennél jóval korábbi időszak, az uráli (finnugor) nyelvi modell(ek) szerint ekkor még nem létezett önálló magyar nyelv. A magyar kutatás azonban nem hagyta figyelmen kívül ezt az időszakot sem, előbb főleg a finnugor nyelvek kutatói, később már a régészek, történészek is érdeklődést mutattak iránta. A legnagyobb hatású összefoglalás Fodor Istvántól származik, ami évtizedekig meghatározta a magyarországi kutatás irányát. Mivel az ősmagyar nyelv kialakulása Oroszország területére tehető, a magyar kutatás az oroszországi régészet eredményeit használta fel. A szovjet időkben az alapos terepkutatásokhoz és ásatási anyagközlésekhez ideológiai alapú elméleti megközelítés társult, ami a Szovjetunió megszűnése után kezdett változni, amikor a nyugati elméleti modellek megjelentek. Vígh József tanulmányában már komoly figyelmet szentelt a nyugati (ez esetben elsősor-

ban finn) elméleti megközelítéseknek és eredményeknek. Az elmélet egyik legfontosabb kérdése a nyelvi egységek régészeti azonosítása. Ez írott források hiányában komoly akadályba ütközik, de a kutatás egyik vonulata a régebbi hagyományt követve lehetségesnek tartja a nyelvi és régészeti adatok összekapcsolását. A szerző itt Viktor Snyirelman elméleti modelljét ismerteti (linguarchaeology), ami nyelvi őshazák régészeti lokalizálását teszi lehetővé kulturális aspektusok és külső kapcsolatok feltárásának segítségével. Ezzel szemben mások jóval szkeptikusabbak az ilyen azonosítások lehetőségével szemben. A tanulmány a finn Mika Lavento és Janne Saarikivi szerzőpáros tanulmányát ismerteti, amiben a szerzők a nyelvi és régészeti adatok eltérő jellege miatt korlátozottan ítélik meg a régészeti alapú megközelítést a nyelvi egységek lokalizálására, de bizonyos mértékben mégis lehetségesnek tartják ezeknek az adatoknak az összekapcsolását.

A szerző ezek után a kerámia kérdéseire fordítja a figyelmet. Az utóbbi évtizedek fontos új eredménye az a felismerés, hogy a halász-vadász közösségek életében a kerámia nem a földműveléssel párhuzamosan jelent meg, hanem attól függetlenül, és a fazekasságot nem valamiféle marginális jelenségként kell értékelni. A korábbi megközelítés szerint a kerámia megjelenése a neolitikum kezdete volt Észak-Euráziában, tehát kronológiai határvonalként kezelték (ez főleg a szovjet és posztszovjet kutatásra jellemző), míg újabban már nem a neolitikumhoz, hanem annál korábbra, a mezolitikumhoz kötik (ez utóbbi nézet a „nyugati” kutatásban terjedt el). Egy másik fontos kérdés az észak-eurázsiai térség kerámiaművességének eredetére keres választ: honnan érkezett a technológia a térségbe? Ebben nincs egyetértés a kutatásban, különböző régiókba különböző irányokból (Mediterráneum, Közel-Kelet, Közép-Ázsia és Belső-Ázsia) érkező hatásokkal számolnak, de fontos kiemelni, hogy az útvonalak az eurázsiai sztyeppen keresztül vezettek, ami így egy közvetítő régió volt észak felé. Van olyan vélemény is, amely szerint két hullámban történt a kerámiaművesség meghonosodása, előbb a sztyeppen és a Dnyeper–Dvina régióban az i. e. 7. évezredben, majd ezt követte egy második hullám, ami az európai erdőövben is elterjesztette az edényművességet. A szerző ezután egyenként elemzi a különböző régiók neolitikus kultúráit és kerámiatípusait a készítési technológia, kronológia és párhuzamok szempontjából (Felső-Volga és Valdaj-hátság, Baltikum, Volga–Káma-vidék, Északkelet-Európa, Urál-vidék, Nyugat-Szibéria, Finnország, Karélia). Ezek alapján további fontos és a korábbi felfogástól eltérő megállapításokat tesz: Kelet-Európa neolitikus kultúrái nem nagyobb néptömegek vándorlásával alakultak ki, hanem helyi, mezolitikus alapokon. A kronológia szempont-

jából pedig az újabb eredmények azt mutatják, hogy az észak-eurázsiai neolitikum kialakulása korábban kezdődött, mint ahogyan eddig gondoltuk, ezért a finnugor alapnyelv korára rekonstruált kulturális viszonyokat is korábbi időszakra kell helyezni. Vígh József tanulmánya számos új eredményt közvetít, megállapításai pedig előrelépést jelentenek az uráli nyelveket beszélő közösségek legkorábbi történetének megismeréséhez.

Klima Lászlónak a *jürka* népnévről és népről írt tanulmánya (*A magyar őstörténet hajnalán, Nyugat-Szibériában*) a kötetben a régészeti rész végére került, de az időrendet tekintve a neolitikum után következő időszakhoz kapcsolódik (vaskor, részben bronzkor is). Hérodotosz történeti feljegyzéseiben említette a *jürka* népnevet, és a jürkákra is közölt egy rövid tudósítást, amelyben a jürkák vadászati szokását írja le. A *jürka* népnevet már régóta kapcsolatba hozták a *jugor*, *ugor* népnévvel, az obi-ugorok elődeivel, valamint az ősmagyarokkal is, így a magyar őstörténet forrásai között is helye van. Ebben az esetben fontos lenne tudnunk, hogy hol laktak a jürkák. Ebben segíthetnek Hérodotosz további népnevei, amelyek alapján következtethetünk a jürkák szomszédaira: thüszagéták, argippaioszok és isszédonok. A kutatók nagy része a szkítáktól északkeletre helyezte és helyezi el őket, azaz a ligetes sztyeppre vagy az erdővidékre, nagyjából a Káma és Nyugat-Szibéria közötti területre. Hérodotosz a jürkák-ról azt írta, hogy lóról leszállva és fára felmászva várják a lehetőséget, és ha megsebesítik a vadat, lóra szállva üldözik azt, kutyák segítségével.

A kutatásban a tudósítást nem mindenki tekintette megbízhatónak, kételkedve az ilyen fajta vadászat létezésében. Azonban az idézett forrásnak vannak párhuzamai. Egyrészt Ibn Fadlán 922-ben írt útijelentése, amelyben a Volgai Bulgáriától északra lévő Vízú ország lakóiról ugyancsak azt állítja, hogy fára mászva vadásznak. Szintén ez a motívum látható az I. (Nagy) Péter cár szibériai gyűjteményének részét képező, feltehetően Nyugat-Szibériából származó arany övveret-pár egyik felén, amelynek le-lóhelyét pontosan nem ismerjük, de a szóba jöhető helyszínek között van a Tobol és Irtis folyók vidéke, tehát nagyjából az a régió, ahol Hérodotosz jürkái is lakhattak (az övvereteket vaskorinak tartják, esetleg a szargatkai kultúra emlékeinek, és ezt a kultúrát a magyar őstörténettel is kapcsolatba hozzák). Ezen kívül a manysi folklórban is megőrződött ennek a fajta vadászatnak az emléke. Így tehát egymástól függetlenül több forrás is megerősíti, hogy az i. e. 1. évezredben már ismert volt a lovas vadászat ebben a régióban.

A régészeti leletanyag szintén bizonyítja a lóvadászt Nyugat-Szibéria erdős sztyepei régiójában. A magyarban és az obi-ugor nyelvekben a lóvadászra vonatkozó szókészlet az ugor alapnyelvből származik. Mind-

ebből az a következtetés vonható le, hogy a magyar nyelvet be-szélő népesség szállásterülete az i. e. 1. évezredben Nyugat-Szibériában lehetett. Ennek a feltételezett őshazának a lokalizálásában további előrelépés lehet a jürka népnév és a Jurga folyó esetleges kapcsolatának bizonyítása.

A kötet régészeti tanulmányai közül a legerjedelmesebb Türk Attila összegző tanulmánya, amelyben a magyarság honfoglalás előtti történetének legfontosabb régészeti kérdéseivel foglalkozik: a Nyugat-Szibéria és a Kárpát-medence közötti térség régészeti anyagából el lehet-e különíteni a magyarság hagyatékát, valamint a lehetséges magyar leletanyag hogyan hozható összhangba az írott források alapján rekonstruált történeti folyamatokkal. A kutatás a 2000-es évekig nagyjából az 1960-as, 1970-es évek régészeti eredményeire épített, és ennek alapján nagyon kevés lelőhelyet tudtak a honfoglalás előtti magyarokhoz kapcsolni, valamint további problémát jelentett, hogy ugyanakkor „magyar” típusú tárgyak ismertek voltak a Volga–Kaukázus–Dnyeszter régióban, nagy területen szóródva. A változást az hozta el, hogy sikerült a Kárpátoktól keletre, az egykori Etelköz területén több tucatnyi, 9. századra keltezhető lelőhelyet feltárni, vagy korábban feltárt leleteket – a régebbi keltezt javítva – a 9. századra dátálni. A leletanyag egyelőre csak temetkezésekből ismert, a Dnyepertől keletre lévő sztyepp és a Duna-delta közötti területről (Szubotci-horizont vagy Szubotci-kultúra). Egy csoport a Dnyeper-vidéken különíthető el, a folyótól keletre és nyugatra is, egy másik csoport pedig a Dnyeszter-vidéken és a Dnyeszter–Duna között. A két csoport között a Déli-Bug medencéjéből egyelőre még kevés lelőhelyet ismerünk, de Mikolajiv környékéről kerültek elő temetkezések (még közöletlenek). A leletanyag kapcsolatrendszere több irányba is mutat: Kárpát-medence, Középső-Volga-vidék, szaltovói kultúrkör (Don–Kaukázus vidéke), Dnyeper-vidéki erdős sztyepp. A két legerősebb kapcsolódási pont a Kárpát-medence és a középső Volga-vidék. A Kárpát-medencei kapcsolatok azt mutatják, hogy a Szubotci-horizont a honfoglalást megelőző időszaknak a magyar törzsszövetséghez köthető régészeti hagyatéka. Az új leletek segítségével a Kárpát-medencei 10. századi leletanyagból a korábinál több keleti eredetű tárgytypus különíthető el, amelyeket már nem kell szörványos előfordulásnak, vagy az elithez köthető egyedi példányoknak tartanunk. A Kárpátok keleti előhegyeinél (Przemysl, Krilosz) előkerült leletek kérdését szintén érinti a Szubotci-horizont leletanyaga. Erről megoszlanak a vélemények, Türk Attila azt valószínűsíti, hogy ezek a lelőhelyek a 10. századi Kárpát-medencei magyarokhoz köthetők, olyan közösségek hagyatéka, akik a Kárpátoktól keletre lévő szláv (majd rusz) fejedelemségekben vállaltak katonai szolgálatot, vagy a kereskedelmi utakat őrizték. Egy újab-

ban kialakult vélekedés szerint a Kárpátok és a Dnyeszter közötti terület – legalábbis az erdős sztyepp – a 10. század közepéig magyar ellenőrzés alatt állt. Szintén a Kárpátok környéki leletek segíthetnek a honfoglalás útirányának kiderítésében. Úgy tűnik, hogy ebben a tekintetben a Keleti-Kárpátok átkelőire nagyobb figyelmet kell fordítanunk. A Szubotci-horizont topográfiája, kronológiája és kapcsolatrendszere Levedia lokalizációját is befolyásolja. A korábban Etelköztől különválasztott, időben az elé helyezett „óshaza” a régészet felől nézve sokkal inkább Etelköz területébe helyezve, időben pedig azzal egykorúnak képzelhető el, és a Don-vidékre történő lokalizálása nem tűnik bizonyíthatónak. Ezzel szemben Levedia feltételezése a Volga-vidéken nem mondana ellent a régészeti eredményeknek. A magyarok ebből a régióból egyenesen Etelközbe vándoroltak. Az etelközi Szubotci-horizont és a Volga-vidék lelőhelyeinek egymáshoz kapcsolódása a török–magyar nyelvi kapcsolatok kérdését is érinti. Mivel a magyarok etelközi megjelenése a régészeti kronológia alapján a 830-as évekre, vagy akár későbbre is tehető, de ennél túlságosan korábbra nem, azt kell feltételeznünk, hogy a magyarok legalább a 9. század elejéig a Volga-vidéken laktak. Egy rövid ideig tartó vándorlással jutottak nyugatra (Etelköz), majd később szintén egy rövid vándorlással a Kárpát-medencébe. A régészet tehát a hosszú ideig tartó vándorlás közben történő török–magyar érintkezés ellen szólna, a török–magyar nyelvi érintkezéseknek egy másfajta modellje azonban segíthet megmagyarázni a magyar nyelvbe került sok török szót (nyelvi elemet), aminek kronológiája a honfoglalás utánra is kiterjeszhető (egy ilyen újabb megközelítést javasol Sándor Klára tanulmánya: 77–101. oldal).

A magyarok Volga-vidéki tartózkodásának régészeti nyomai már korábban ismertek voltak, ezek főleg a Kárpát-medencei leletanyag Volga-Káma régióban feltárt párhuzamai voltak. Újabb eredmény a keleten maradt magyarok emlékeinek kutatásában a Csijaliki kultúra vizsgálata (archeogenetikai elemzéssel is), ami alapján ezt a kultúrát legalább részben a 10–13. századi volgai magyarok hagyatékának lehet tartani. Újabbán nagyobb figyelem irányul a Szrosztki kultúrára (8–10. század), mivel ebből is egyre több párhuzam válik ismertté, így a magyar őstörténet színtere kelet felé tovább kiterjeszhető a Dél-Urál, illetve Nyugat-Szibéria irányába. A 8. századot megelőzően azonban nem tudjuk azonosítani a magyarok régészeti hagyatékát.

Klima László másik tanulmányában (*Magyar nyomok a Volga-vidék régészetében*) a 10. századi Kárpát-medencei „magyar” leletanyag kelet-európai párhuzamait elemezte. A magyarországi kutatás már régóta felfigyelt olyan tárgyra a kelet-európai leletanyagban, amelyek szinte pontos megfelelői a Kárpát-medence honfoglalás utáni leletei között is megtalálhatók (elsősorban tarsolyok, övgarnitúrák és az úgynevezett gömbcsüngős fülbevalótípus). Egyes Kárpát-medencei tarsolyok fémszerelékeinek és díszítő motívumainak párhuzamai a Volga–Káma-vidék, valamint a Dél-Urál környékéről ismertek. Több „közös” övverettípus („karancslapujtói”, „redikori”, karéjos) szintén a Középső-Volga-vidék, Mordvinföld, Mariföld, valamint az Urál-hegység környékén terjedt el. A motívumok származási, kialakulási helye részben Közép-Ázsia (redikori típus), részben Belső-Ázsia (karéjos díszű övveretek) lehetett, a gömbcsüngős fülbevalók eredete pedig a Kaukázus környékéhez, valamint a Szaltovói kultúra területéhez (Don–Donyec-vidék) köthető. Az elemzésből fontos következtetéseket tudunk levonni: az említett Kárpát-medencei tárgytípusok, díszítő motívumok keleti párhuzamai szintén 10. századiak, tehát egyidősek a Kárpát-medenceiekkel, ezért nem tekinthetők a magyarok nyugat felé történt vándorlását jelző leleteknek. Nem magyar műhelyekben készült, hanem nagy területen elterjedt, különböző területek mesterei által gyártott tárgyak. Elterjedésükben a 10. századi kereskedelmi kapcsolatok voltak a meghatározók. A leletek egyúttal azt is mutatják, hogy a Volga-vidéki népek és a Kárpát-medencei magyarság a 10. században ugyanabba a kulturális areába tartozott, társadalmi viszonyaik és gazdasági szintjük nagyjából azonos volt.

A négy tanulmány jól tükrözi a magyar őstörténet régészeti kutatásának jelenlegi helyzetét. Az újabb leletek, elemzések, módszerek, kutatási irányok bővítették, kiegészítették, pontosították és több esetben meg is változtatták korábbi ismereteinket. A magyar (ősmagyar) nyelvű csoportok legkorábbi lakóterületének lokalizációjában ismét a nyugat-szibériai – dél-uráli térség tűnik valószínűnek. Biztosnak tekinthető írott forrásaink a magyarokról továbbra is csak a 9. század első harmadától kezdve vannak. Régészetiileg azt látjuk, hogy nagyjából ekkor (esetleg valamivel korábban) egy, a Volga-vidéki–dél-uráli anyagi kultúrával szoros kapcsolatban álló csoport elhagyta Volgától keletre lévő lakóhelyét, és a Dontól az Aldunáig terjedő területre költözött. A század legvégén pedig innen tovább a Kárpát-medencébe. Azt azonban nem szabad szem elől téveszteni, hogy a 9. században a magyarság esetében már egy több etnusból álló, törzsek szövetségébe szerveződött csoportról beszélhetünk, amelyben több nyelvet is használhattak egyidejűleg. A magyar etnogenezisnek nemcsak Volga–uráli, hanem közép- vagy belső-ázsiai, kaukázusi, Don–Donyec-

vidéki és más szálaít is figyelembe kell vennünk, olyanokat is, amelyeket a régészet segítségével még nem sikerült megbízhatóan igazolni.

POLGÁR SZABOLCS
Szegedi Tudományegyetem
Középkori Egyetememes Történeti Tanszék

Román Ilona: A kétnyelvűség és a kognitív képességek fejlődésének összefüggései romániai magyar tanulóknál

Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Sepsiszentgyörgy, 2022. 231 l.

Számos tudományos kutatás vizsgálta az aktív kétnyelvű beszélők lehetséges kognitív előnyeít, azonban az eredmények nem egyértelműek, így szükség van további kutatásokra. Ehhez járul hozzá Román Ilona *A kétnyelvűség és a kognitív képességek fejlődésének összefüggései romániai magyar tanulóknál* című könyve, melynek alapja a 2020-ban megvédett doktori értekezésé. A *Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványok* c. sorozatban megjelent kötet anyagát Benő Attila és Szilágyi N. Sándor lektorálta.

A szerző az előszóban több olyan gondolatot is megfogalmaz, amelyek a kutatása alapjául szolgáltak: „melyik az a szint, vagy mi az, amitől valaki kétnyelvű, vagy még nem az; ha vannak, mik az előnyei (vagy hátrányai) a kétnyelvűségnek; mik lehetnek egy magas szintű nyelvi kompetencia kialakulásának a feltételei; a környezet közrejátszik-e a nyelvtanulásban, és ha igen, milyen mértékben és milyen formában” (13–14). A fenti kérdések megválaszolása mellett a kutatás céljai közé tartozott az is, hogy az eredményei feltárják a kétnyelvűség és a gyermek kognitív fejlődése közötti lehetséges összefüggést. Elsősorban nem az a kérdés foglalkoztatja a szerzőt, hogy jobb-e a kétnyelvűek teljesítménye az egynyelvűekhez képest, hanem az, hogy van-e különbség a különböző szintű nyelvi kompetenciával rendelkező gyermekek kognitív fejlődésében, figyelembe véve a romániai kulturális és nyelvi kisebbség kontextusát. A szerző azt is fontosnak tartja megvizsgálni, hogy mely tényezők kedveznek, melyek semle-